

## Boekbeoordelingen

### *Struktur und Wandel vormoderner Schreibsprachen* / Michael Elmentaler.

– Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2003. – XVI, 380 p. (Studia Linguistica Germanica 71)

ISBN 3-11-017853-2 Prijs: €108,-

Men zou Michael Elmentalers *Struktur und Wandel vormoderner Schreibsprachen* kunnen karakteriseren als een indrukwekkend onderzoek naar het dialect van Duisburg op basis van schrijfsystemen van een tiental schrijvers in dat dialect in de periode 1360-1657, maar dan zou men deze studie tekort doen. Een betere karakterisering is dat het gaat om de beschrijving van een in vele opzichten aantrekkelijke en doeltreffende methode hoe uit laatmiddeleeuwse en vroegmoderne schrijfsystemen informatie over de achterliggende klanksystemen gedistilleerd kan worden, hetgeen zorgvuldig, uitvoerig en overtuigend geïllustreerd wordt aan de hand van het dialect van Duisburg. De grote inspirator achter dit *Habilitationsschrift* is Arend Mihm, die zelf een aantal baanbrekende studies geschreven heeft waarin nieuwe perspectieven op onderzoek naar oudere taalfasen worden aangeboden in de vorm van een serie analyses van schrijfsystemen van niet alleen de dialecten van het Rijn-Maasgebied maar van het hele noordwesten van het Germaanse taalgebied.

Uitgangspunt voor de methode is de aanname dat tussen schrift en klank een verband bestaat. Dat uitgangspunt is voor vele taalkundigen niet vanzelfsprekend. Dat is het gevolg van het feit dat een eeuw geleden vele linguïsten van naam, vooral afkomstig uit het Duitse taalgebied, dat verband niet langer wensten te zien. De oude spellingen vertoonden zoveel variatie dat zij in de ogen van deze linguïsten op geen enkele wijze konden voldoen aan de aanname dat het dialect dat zij weergaven homogeen zou zijn. Daarnaast ontbrak het hen, bij gebrek aan computers, aan middelen die hen in staat stelden zicht te krijgen op wat vormodern schrijfsystemen niettemin aan systematiek bevatten. Een van deze linguïsten was Johannes Franck, in Nederland vooral bekend door zijn *Mittelniederländische Grammatik*. Zijn visie vat Franck in een artikel uit 1902 samen in de uitspraak 'dass die mittelalterlichen copisten fast durch die bank sudeln und in orthographieis [...] oft genug geradezu absichtlich willkürlich sind' (zie Elmentaler p. 23, noot

65 voor meer van dit soort uitspraken).

Wie het met Franck en de zijnen eens is kan inderdaad maar beter meteen die spellingen helemaal links laten liggen. Ze zouden dan in elk geval niet relevant zijn voor de studie naar de ontwikkeling van de oude dialecten. Voor wie die ontwikkelingen wil kennen is dan een andere strategie nodig, die van het 'geografisches Nebeneinander des historischen Nacheinander'. In de historische taalkunde is in het verleden dan ook op grote schaal voor deze benadering gekozen, en ook in de Nederlandse onderzoekstraditie zijn de sporen ervan veelvuldig terug te vinden. Voor een opmerkelijk recent voorbeeld verwijs ik naar de discussie in Van Reenen (2000: 486), waar een taalkundige van naam als Willemyns afwijkingen van deze benadering *a priori* zelfs volstrekt onaanvaardbaar lijkt te achten.

Die benadering is op zichzelf overigens zeker niet inadequaat, en men is er zelfs bij gebrek aan beter op aangewezen, maar zij is te eenzijdig als er wel oude gegevens beschikbaar zijn. Zo is het onmogelijk veranderingen in de oude dialecten op te merken die niet hebben doorgezet en geen voortzetting in de moderne hebben gevonden. In deel A van zijn studie, de Inleiding, zet Elmentaler vooral dit type problemen van het historische schrijftaalonderzoek op een rijtje. Daarnaast beschrijft Elmentaler doel en methode van zijn eigen benadering, benevens de eisen waaraan een te onderzoeken corpus schrijftaal dient te voldoen.

Wie het verband wil vinden tussen de letters van het schrift en de klanken waarvoor zij staan dient allereerst het homogeniteitspostulaat van Neogrammatici van de generatie van na Hermann Paul en daarop volgende scholen los te laten. Dat is heden ten dage voor de meeste linguïsten weliswaar niet langer een probleem, maar daarmee is men er nog niet. Per scribent dient vervolgens onderscheid te worden gemaakt tussen (a) constanten, (b) systematische variatie en (c) vrije variatie in zijn spelling. Middeleeuwse en vroegmoderne schrijvers hebben het moeten doen met de letters van het Latijnse alfabet, en die zijn vaak niet toereikend voor het weergeven van klanken uit de dialecten van de volkstaal. Daar waar zij het wel zijn, vinden we vooral de constanten in de oude spellingen. Variatie treedt op in de overige gevallen. Wanneer men schrijvers vergelijkt kunnen vooral (b) en (c) anders uitpakken, zonder dat dit ook maar

iets te maken hoeft te hebben met de uitspraak van het dialect: het kan uitsluitend gaan om (verschillen in) *grafematische* variabiliteit.

Een voorbeeld (Elmentaler 2003: 290). Voor hetzelfde dialect kunnen naast elkaar schrijfsystemen bestaan met veel, en schrijfsystemen met weinig varianten: het woord 'boek' wordt in het corpus Leising in 1520 uitsluitend geschreven als *boeck* (5x), terwijl het corpus Godert in 1540 *buick* (2x), *buyck* (1x), *buck* (1x), *boick* (13x) en *bouck* (5x) schrijft. Elmentaler betoogt overtuigend dat hier geen enkel verschil in uitspraak van het Duisburgs achter zit. Hij doet dat door systematisch de spellingen van Godert en Leising met elkaar te vergelijken, en tevens met de spellingen van andere schrijvers van hetzelfde dialect uit (ongeveer) dezelfde tijd, met omliggende dialecten, en met moderne dialecten. Het verschil tussen Godert en Leising is voornamelijk, zo niet geheel dat Godert in zijn spelling meer klanknuances poogt weer te geven. Schrijvers kunnen rekening willen houden met bijvoorbeeld het al dan niet weergeven vanumlautverschillen (*voite* 'voet' versus *vuete* 'voeten', Elmentaler 2003:128), de invloed van het volgonsonantisme (*keerse* 'kers' versus *geilt* 'geld', Elmentaler 2003: 143), verschil tussen open en gesloten lettergreep (*dinen* 'dienen' versus *diens*, Elmentaler 2003:143). Rekening houden met alle mogelijk relevante aspecten is gezien de beperkingen van het alfabet praktisch onmogelijk. Hoe meer een scribent in zijn spelling probeert weer te geven, hoe meer valt er voor de moderne linguïst over het dialect te leren, maar ook hoe moeilijker de analyse, temeer omdat de scribent (om het anachronistisch te formuleren) geen rekening houdt met moderne opvattingen over fonemen en allofonen, maar noteert wat hij aan klankverschillen de moeite waard acht. Van de spellingen van Godert valt uiteindelijk meer te leren dan van die van Leising. Deze verschillen worden speciaal behandeld in deel C van de studie van Elmentaler.

Tenslotte een enkel woord over de technische kant van de methode van kwantificatie, vooral beschreven in deel B van de studie (Elmentaler 2003: 96-114). Deze zit als volgt in elkaar. Per schrijver wordt een grafie-inventaris aangelegd door de diverse spellingen toe te wijzen aan zogenaamde klankposities (*Lautpositionen*). Klankposities worden bepaald op basis van een klankwetenschappelijk referentiesysteem, algemeen fonetische kennis, de uitspraak van de Latijnse letters, benevens kennis van het hedendaagse dialect. De klankposities worden geordend in klassen. Per klankwetenschappelijke klasse wordt vervolgens een gidsgrafie (*Leitgraphie*) gekozen, op grond van zijn frequente voorkomen. Verge-

lijking van gidsgrafieën leidt tot een inventaris van fonemen en allofonen.

Als basisrekenenheid kiezen Mihm (zie vooral Mihm 2002, 241-244) en Elmentaler het *morfeemtype*: subklassen van een morfeem die zich historisch onderscheiden: 'So werden die dem Morphem WERD- zuzuordnenden Formen *werden* "werden" (wgerm. *e*), *wirt* "wird" (wgerm. *i*), *wart* "wurde" (wgerm. *a*), *worden* "geworden" (wgerm. *o*) und *worden* "wurden" (wgerm. *u*), als fünf unterschiedliche Morphemytypen behandelt' (p. 62). Een morfeemtype komt minimaal met 1 token voor, aan het maximum aantal tokens is *a priori* geen limiet. Om te voorkomen dat morfeemtypes met veel tokens in de berekeningen zo sterk domineren dat de invloed van morfeemtypes met maar 1 token (de hapaxen) praktisch wegvalt, gaan Mihm en Elmentaler niet uit van de design-keuze dat 1 token telt als 1 getuige, maar dat 1 morfeemtype telt als 1 getuige. Daardoor krijgen de hapaxen evenveel gewicht als morfeemtypes met enkele honderden tokens. Een tussenweg zou kunnen zijn uit te gaan van een benadering waarbij alle tokens blijven tellen, maar waarbij het te sterk overheersen van frequente tokens systematisch tot aanvaardbare proporties wordt teruggebracht. Dat zou kunnen middels een logaritmische functie zoals beschreven in Rem (2003: hoofdstuk 5 plus Appendix 3). Met zo'n benadering wordt nog wat evenwichtiger en systematischer recht gedaan aan zowel de frequentie van veel voorkomende morfeemtypen als de hapaxen. Zo kan uit de gegevens wellicht nog wat meer worden gehaald.

Ik eindig met deze voorbeeldige studie van harte aan te bevelen aan een ieder die zich met de studie van de middeleeuwse en vroegmoderne fasen van de westeuropese talen bezighoudt. Het boek is de beste leidraad voor verantwoord onderzoek op dit gebied die ik ken. Michael Elmentaler heeft met dit uitstekend verzorgde Habilitationsschrift zeer overtuigend laten zien hoe waardevol de geschriften van de oude scribenten kunnen zijn voor hedendaags taalkundig onderzoek.

## Bibliografie

- Mihm 2002 – Arend Mihm: 'Graphematische Systemanalyse als Grundlage der historische Prosodieforschung'. In: Peter Auer, Peter Gilles und Helmut Spiekermann: *Silbenschnitt und Tonakzente*. Tübingen, 2002, p. 235-264.  
 Van Reenen 2000 – Pieter van Reenen: "Goed" en "uit" in de 14de-eeuwse Nederlandse dialecten'. In: Veronique de Tier, Magda Devos, Jacques van Keymeulen (red.): *Huldealbum*

Hugo Ryckeboer. Universiteit Gent, 2000, p. 485-500.

Rem 2003 – Margit Rem, Evert Wattel en Pieter van Reenen: 'De taalkundige lokaliseringsmethode' plus 'Appendix 3'. In: Margit Rem: *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300-1340), Naar een lokaliseringsprocedure voor het veertiende-eeuwse Middelnederlands*. Amsterdam, 2003, p.129-150 en 303-307.

Pieter van Reenen

*Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal / Jan Stroop* (samenst.).- Amsterdam: Bert Bakker, 2003. – 362 p.; 23 p.

ISBN 90-351-2571-1 Prijs niet opgegeven

Afscheidsbundels worden meestal in het diepste geheim samengesteld; de afscheid nemende collega, die met de bundel verrast moet worden, weet van niets – of doet alsof en speelt zodoende het spelletje mee. Jan Stroop nam, voor zijn afscheid als hoofddocent aan de Leerstoelgroep Nederlandse Taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam, zelf het heft in handen. Hij vroeg enkele tientallen collega's Neerlandici een stuk te schrijven over een aspect van de actuele stand van zaken in het Nederlands of, beter gezegd, de actuele gang van zaken in het Nederlands. De bijdragen – waarvan er enkele eerder in *Onze Taal* gepubliceerd werden – gaan namelijk over *change in progress* of, in elk geval, over variatie in hedendaagse variëteiten van het Nederlands, in de meeste gevallen variëteiten van de standaardtaal. Het perspectief is in ongeveer de helft van de bijdragen meer macroscopisch; de aandacht gaat daarbij uit naar verschillende aspecten van de positie van het Nederlands. In de andere helft van de bijdragen is de blik microscopisch in die zin dat één of enkele specifieke verschijnselen onder de loep worden genomen. Het betreft verschijnselen op het gebied van de fonologie (onder het kopje 'Klankleer' resorteren bijdragen van Renée van Bezooijen & Charlotte Giesbers, van Vincent van Heuven en van Hans van de Velde), morfologie ('Vormleer': Maarten van den Toorn, Jan Don, Fred Weerman en Anneke Neijt), syntaxis ('Zinsleer': Joop van der Horst, Roeland van Hout, Els Elffers, Wim Klooster, Arie Verhagen & Ad Foolen), lexicon en lexicografie ('Woordenschat': Ewoud Sanders, Johan de Caluwe, Fons Moerdijk, Piet van Sterkenburg) en pragmatiek (Jan Erik Grezels verhandeling over aanspreekvormen). Walter Haeseryn,

Anneke Neijt (misschien niet helemaal terecht opgenomen in de afdeling 'Vormleer') en Ewoud Sanders gaan in hun bijdragen nadrukkelijk in op overwegingen in verband met het be- en voorschrijven op het vlak van respectievelijk de syntaxis (meer in het bijzonder de ANS), de spelling van 'en als tussenklank' in samengestelde woorden en woordenboeken. Overigens zijn, volgens Sanders, woordenboeken, inclusief de 'Grote Van Dale' en 'Van Dale Hedendaags Nederlands', ten dode opgeschreven – maar zulke geluiden horen we ook al decennialang over de gedrukte krant en het gedrukte boek. Dit najaar verscheen de vijftiende editie van de 'Grote Van Dale'.

Een meer macroscopisch perspectief wordt gehanteerd in de bijdragen in de afdelingen met de kopjes 'Nederlands en Nederlands' (i.c. het Nederlandse en het Vlaamse Nederlands – belicht in bijdragen van Dirk Geeraerts & Gert de Sutter, Loulou Edelman en Ruud Hendrickx), 'Nederlands en regionale talen' (Durk Gorter, Siemon Reker), 'Nederlands en Engels' (met bijdragen van het trio Jan Renkema, Emmy Vallen & Hans Hoeken en van Pieter Stroop – familie van?), 'Variëteiten en variaties' (Dick Smakman, Leonie Cornips & Vincent de Rooij en Jacomine Nortier) en 'Taalpolitiek en gewone politiek' (Ludo Beheydt, Toon Hagen en Hans Hulshof). De allereerste afdeling in het boek heeft als kopje 'Algemeen'; algemener kan het niet meer en de samenhang tussen de erin figurerende bijdragen is dan ook gering. Deze afdeling bevat – overigens in alle opzichten substantiële – bijdragen van Jan Stroop, Hans Bennis, Marc van Oostendorp en Louis Grijp. De etnomusicoloog Grijp, de enige niet-taalkundige in het gezelschap, gaat in zijn bijdrage in op de taalkeus in de Nederlandse zangcultuur; de strijd voor het Nederlands als zangtaal blijkt niet langer uitsluitend in de hogere kringen te worden gestreden.

De bundel is nadrukkelijk bedoeld voor een breed publiek. De meeste auteurs zijn er behoorlijk in geslaagd het evenwicht te vinden tussen toegankelijk en wetenschappelijk verantwoord. Stroop heeft voor vrijwel alle thema's en deelthema's experts ingezet. De bijdragen van Van Hout en Weerman zijn bewerkingen van hun oraties (resp. KUB / KUNijmegen 1999 en UvA 2002).

Gezien doel en doelgroep zal het weinig verwondering wekken dat in verreweg de meeste bijdragen waarin het ('microscopisch') gaat om specifieke verschijnselen de benadering betrekkelijk atomistisch is: het betreffende taalkundige verschijnsel wordt geschetst in zijn talige en – soms – buitentalige distributie, zonder dat er